



УДК 343.163(477)

І. Билиця,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри організації судових і правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМВІДНОСИН ПРОКУРОРА ТА СУДДІ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Сьогодні в нашій державі відбувається системне реформування органів прокуратури. Про це свідчать прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» та підготовка внесення змін до Конституції України, що безпосередньо стосуються органів прокуратури. Планується на конституційному рівні зменшити кількість функцій, які покладаються на прокуратуру, та окремі з них суттєво звузити, а систему органів прокуратури віднести до судової гілки влади.

З огляду на ці нормотворчі процеси дослідження етичних аспектів взаємовідносин прокурора й судді в кримінальному судочинстві є досить актуальним, адже така функція прокуратури, як підтримання державного обвинувачення, стає однією з найголовніших.

Метою статті є з'ясування етичних аспектів взаємовідносин прокурора й судді в межах кримінального судочинства.

Питанню підтримання державного обвинувачення присвячено праці таких учених, як М. Бажанов, В. Басков, І. Вернидубов, В. Долежан, В. Зеленецький, О. Зозулинський, П. Каркач, М. Косята, Р. Каркач, Р. Крикливий, Ю. Крючко, І. Марочкін, О. Мотовиловкер, О. Михайленко, Ю. Полянський, В. Савицький, М. Строгович, М. Юрчишин, В. Фінько та інші. Проблемою етичних засад підтримання державного обвинувачення займалися А. Бондаренко, Т. Кухлевська, Т. Погорєлова, В. Сухонос та інші науковці. Однак із прийняттям та набранням чинності Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. аналіз цієї проблеми стає досить актуальним.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» на органи прокуратури покладається функція підтримання державного обвинувачення [1]. Реалізуючи цю функцію на практиці, прокурори мають вступати в процесуальні взаємовідносини із суддями. Із цього приводу слушною є думка В. Сухоноса та С. Звірко, які вважають, що взаємовідносини прокуратури й суду – це врегульовані нормами права та професійної етики й поведінки відносини, що виникають у процесі їх спільної діяльності та виражаються в поведінці суб'єктів таких відносин, спрямованих на виконання мети й завдань зазначених органів [2, с. 63].

Говорячи про етику взаємовідносин прокурора та судді, варто звернути увагу на ч. 1 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у якій зазначено, що суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу, здійснюють правосуддя на основі Конституції й законів України та на засадах верховенства права [3]. Тобто на прокурора, як і на інших учасників судового процесу, покладається обов'язок дотримуватись незалежності суддів. Необхідно відмітити, що в попередньому Законі України «Про прокуратуру» 1991 р. в ст. 34 закріплювався обов'язок прокурора дотримуватись принципу незалежності суддів і підкорення їх лише закону, причому цей обов'язок розглядався як одне із завдань прокурора – учасника судового розгляду [4].

Обов'язок поважати незалежність і неупередженість суддів закріплюється також у рекомендаціях Ради Європи. Зо-





крема, у Рекомендації № Rec(2000)19 Кабінету Міністрів Ради Європи «Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства» від 6 жовтня 2000 р. вказано: «Державні прокурори повинні суворо шанувати незалежність і безсторонність суддів. Вони, зокрема, не повинні ставити під сумнів судові рішення або чинити перешкоди їх виконанню, за винятком тих випадків, коли вони здійснюють своє право на оскарження чи вдаються до певної іншої декларативної процедури» [5].

Необхідно відзначити, що окремі питання прокурорської етики в судочинстві вирішено в ст. 23 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури «Взаємовідносини з органами судової влади». Оскільки цю норму присвячено діяльності прокурора в суді, варто вести мову не про взаємовідносини, а про відносини із суддями.

Частиною 1 ст. 23 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури передбачається: «З метою забезпечення справедливого й об'єктивного правосуддя працівник прокуратури у відносинах із суддями та присяжними має дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права й законності» [6].

Досить спірним у цій нормі є словосполучення «дотримуватися взаємоповаги», адже така повага має проявлятися як із боку прокурора, так і з боку судді; тому, на нашу думку, доречніше замінити це словосполучення на «проявляти повагу».

До прийняття Кодексу суддівської етики 22 лютого 2013 р. на суддю не покладався прямий обов'язок проявляти повагу до учасників судового процесу, у тому числі до прокурора. У ст. 8 цього документа вказано: «Суддя має здійснювати судочинство в межах і порядку, визначених процесуальним законом, та виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб» [7].

Одним із проявів поваги до судді є виконання вимог до етикету під час спілкування прокурора із суддею під

час судочинства. Прокурор має вставати за появи суддів у судовій залі та під час звернення до суду з клопотаннями, звертатися до судді «Ваша честь» або «Шановний суд» (до колеги суддів), беззастережно виконувати розпорядження головуючого. При цьому суб'єктивне ставлення конкретного прокурора до конкретного судді може бути різко негативним, навіть презирливим, проте це не має впливати на зовнішню форму взаємовідносин між прокурором і суддею під час кримінального процесу.

Однією з вагомих проблем етичних взаємовідносин між прокурором та суддею є позапроцесуальне спілкування між ними за конкретною справою. Така практика зародилась ще за радянських часів. Насправді ж це є грубим порушенням правил професійної етики й поведінки як прокурора, так і судді. Такі дії прокурора прямо суперечать ч. 2 ст. 23 Кодексу професійної етики та поведінки працівника прокуратури, відповідно до якої працівник прокуратури не може неправомірно впливати на здійснення правосуддя, у тому числі шляхом спілкування з представниками судової влади поза офіційною процедурою взаємовідносин лише в межах і порядку, встановлених законодавством. У разі викриття таких взаємовідносин останніх необхідно притягнути до юридичної відповідальності, а законність та обґрунтованість судового рішення може бути поставлена під сумнів, навіть якщо воно не оскаржувалося. Шкідливість цієї практики не лише обумовлюється необхідністю обґрунтування висновку про винуватість чи невинуватість на достовірних доказах, а й значною мірою має на меті забезпечити правові та моральні гарантії від незаконного впливу на суддів. Докази, отримані в результаті незаконних дій, пов'язаних із втручанням у процесуальну діяльність судді щодо здійснення судочинства, варто визнавати такими, що не мають юридичної сили. Не менш неприпустимим є позапроцесуальне втручання судді в діяльність прокурора, пов'язану з реалізацією його функцій.



Доцільно було б виокремити в кожному суді кімнату для прокурора, у якій він міг би перебувати, доки чекає на судове засідання, задля уникнення зустрічі із суддею, який розглядатиме справу. Розмова між прокурором і суддею, який розглядає конкретну справу за участю прокурора, перед судовим засіданням, навіть якщо вона не стосується обставин справи, може бути розцінена іншими учасниками процесу як неправомірний вплив на суддю з боку прокурора. У такій кімнаті прокурор також міг би ретельніше підготуватись до участі в судовому розгляді. Водночас із практики викоринилися б випадки, коли прокурор у приміщенні суду, а саме перед судовим засіданням, стикається з обвинуваченим, свідками й іншими учасниками кримінального провадження, у якому він бере участь, читає наглядове провадження або свої замітки чи матеріали в справі в коридорі біля залу судового засідання або в канцелярії суду, привертаючи увагу оточуючих.

Змагальна побудова судового процесу відіграє провідну роль у наданні й дослідженні доказів сторонами в кримінальному судочинстві. Це, з одного боку, сприяє активному дослідженню обставин справи, у ході якого, опонуючи одна одній, сторони мають широкі можливості висловлювати своє ставлення до обвинувачення, доказів, які лежать у його основі, а з іншого – звільняє суд від участі в протистоянні сторін, забезпечує його об'єктивність і незалежність та в підсумку створює необхідні умови для винесення законного, обґрунтованого й справедливого рішення.

До моральних аспектів спілкування прокурора та судді необхідно віднести питання щодо ступеня участі судді в перевірці доказів. І. Петрухін переконаний: «Суддям необхідно утримуватись від постановки запитань як обвинувального, так і виправдовувального характеру, щоб ніхто не міг їх запідозрити в симпатіях до обвинувача чи обвинуваченого» [8, с. 35]. Вважаємо, що для таких побоювань немає достатніх підстав. Оскільки суддя несе всю повноту відпо-

відальності за зміст судового рішення, його професійним і моральним обов'язком є усунення будь-яких сумнівів під час оцінки доказів, якщо цього не зробили прокурор та інші учасники процесу під час допиту обвинувачених, свідків, потерпілих та інших учасників процесу. Якщо такі запитання буде задано в тактичній, ненав'язливій формі, то відсутні будь-які підстави для докорів на адресу судді в порушенні норм суддівської етики. Принаймні в прокурора в таких випадках жодних претензій на адресу судді бути не може. З іншого боку, головуючий має реагувати на порушення правил проведення допиту прокурором, зокрема зловживання навідними запитаннями, постановкою питань підвищеним тоном або майже впритул до обвинуваченого чи свідків, їх залякування тощо.

Як відомо, кульмінацією участі прокурора в підтриманні державного обвинувачення є виголошення ним обвинувальної промови, а за потреби – використання права скористатись реплікою, яка є факультативною складовою судових дебатів. Для цих публічних виступів властивий підвищений рівень емоційності, інколи навіть у неприйнятній формі. Для зменшення рівня напруженості головуючому в судовому засіданні надано право зупинити учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно допустив висловлювання образливого чи непристойного характеру, та надати слово іншому учаснику дебатів (ч. 6 ст. 364 Кримінального процесуального кодексу України). Проте для того, щоб в інтересах справи надати учасникам дебатів можливість усе-таки висловитись до кінця, відповідну норму краще сформулювати так: «Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, який припустився образ і непристойностей, зробити йому попередження та зобов'язати вибачитись перед процесуальним опонентом. У разі відмови принести вибачення або продовження проявів безтактності головуючий позбавляє слова учасника дебатів і надає слово іншому учаснику».



З етичного боку обвинувальна промова прокурора може бути найуразливішою в тій частині судового розгляду, яка характеризує потерпілого та обвинуваченого.

Якщо потерпілий, живий чи мертвий, став жертвою злочину через активну громадянську позицію в протидії злочинності, про це необхідно обов'язково згадати в обвинувальній промові. Не можна оминати увагою поведінку потерпілого також у разі, коли він своєю поведінкою певним чином спровокував обвинуваченого на вчинення злочину.

Характеристика обвинуваченого має ґрунтуватись на обставинах вчинення кримінального правопорушення, які постають із негативних якостей його особистості. При цьому неприпустимо ображати людську гідність обвинуваченого з використанням виразів, які не прийнято вживати в пристойному товаристві. Обвинувач, який вдається до таких прийомів, заслуговує на відповідну реакцію головуєчого в судовому засіданні та на осуд своїх колег.

Отже, процесуальній ролі прокурора як державного обвинувача мають відповідати всі його висловлювання в судовому процесі. Це насамперед стосується офіційності, що не виключає можливість використання в прийнятних у формах метафор, порівнянь та інших засобів підсилення переконливості висловів. Суспільство виробляє певні норми поведінки та вимагає від носіїв мови дотримання цих правил, як і етики мовної поведінки, що являє собою зібрання моделей цієї поведінки.

У судових дебатах важливо підбрати ті мовні засоби, які є найдоречнішими в цій обстановці спілкування. А. Коні писав: «Слово – одне з найбільших знарядь людини. Безсиле саме по собі, воно стає могутнім і невідпорним, сказане вміло, щиро й вчасно. Воно здатне вести за собою самого того, хто говорить, і засліплювати його й оточуючих своїм блиском. Тому моральний обов'язок судового оратора – поводитись обережно й помірковано із цією зброєю та робити своє слово лише слугою глибокого переконання» [9, с. 61].

Наостанок варто зупинитись на дотриманні прокурором норм службового етикету.

Загальною вимогою щодо прокурорського етикету є пристойний зовнішній вигляд прокурора. Відповідно до ст. 17 Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури публічний характер його діяльності й постійне перебування під увагою з боку громадськості покладає на нього особливі вимоги щодо зовнішнього вигляду. Прокурор під час виконання службових обов'язків має дотримуватись ділового стилю одягу, який відрізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю. Офіційним одягом прокурора під час виконання службових обов'язків є затверджений належним чином формений одяг.

Він має відповідати вимогам, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України «Про формений одяг працівників органів прокуратури, яким присвоєно класні чини» від 7 вересня 1998 р. № 1392 [10].

Використання прокурором форменого одягу в службовій обстановці не лише сприяє підвищенню авторитету прокуратури та її окремих представників, а й вносить елементи впорядкованості у відносини прокурора зі своїми колегами та іншими громадянами. Варто при цьому зазначити, що авторитет прокурора й значення форменого одягу істотно знижуються, якщо прокурор мириться з тим, що його формений одяг виглядає неохайно.

Проте вважаємо, що використання прокурорами форми в судовому процесі, особливо кримінальному, із зовнішнього боку виглядає як показник певної нерівності захисників порівняно з представником обвинувачення.

У зв'язку із цим доречною є пропозиція В. Долежана про доцільність запровадження мантій не лише для суддів (червоного кольору), а й для прокурорів (чорного кольору), а також для адвокатів – захисників у судовому процесі. Учений стверджує: «Щоб не довелось переносити ці громіздкі витвори кравецького мистецтва з прокуратури й на-



зад, для них варто відвести місце в певній шафі в приміщенні суду» [11, с. 43].

Доцільно також включити до Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури вимогу щодо дотримання розумної достатності у виборі зачісок, косметики, ювелірних виробів та інших прикрас, призначену переважно для прокурорів-жінок.

Дотримання вимог етикету щодо свого зовнішнього вигляду й поведінки в судовому процесі має сприяти як підвищенню рівня дисциплінованості та етичної культури кожного окремого працівника, так і авторитету прокуратури в цілому.

Ключові слова: прокурор, державний обвинувач, суддя, професійна етика, етикет.

Статтю присвячено проблемі підтримання державного обвинувачення з огляду на етичні й моральні вимоги, що висуваються до прокурора. Обґрунтовано необхідність удосконалення в цій сфері, адже це допоможе правильно реалізувати завдання кримінального судочинства, що стоять перед прокурором.

Стаття посвячена проблемі підтримання державного обвинувачення, учитывая етические и моральные требования, предъявляемые к прокурору. Обоснована необходимость совершенствования в этой сфере, поскольку это поможет правильно реализовать задачи уголовного судопроизводства, стоящие перед прокурором.

The article is devoted to the maintenance of public prosecution, given the ethical and moral requirements of the prosecutor. The necessity of improvement in this area, as this will help to realize the criminal justice challenges facing the public prosecutor.

Література

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print1443727790509027>.

2. Сухонос В. Поняття, принципи та види взаємовідносин прокуратури з органами правосуддя / В. Сухонос, О. Звірко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 4. – С. 62–68.

3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

4. Про прокуратуру : Закон України від 1 грудня 1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.

5. Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства : Рекомендація № Rec(2000)19 Кабінету Міністрів Ради Європи від 6 жовтня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>.

6. Кодекс професійної етики та поведінки працівника прокуратури : Наказ Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. № 123 // Закон України «Про прокуратуру»: науково-практичний коментар : у 3 кн. / за заг. ред. В. Пшонки, О. Литвака. – К. : Алерта, 2013. – Кн. 3 : Галузеві накази Генерального прокурора України та інші відомчі нормативні акти прокуратури. – 2013. – С. 457–163.

7. Кодекс суддівської етики : затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki%281%29.pdf>.

8. Петрухин И. Об эффективности прокурорского надзора в суде / И. Петрухин // Социалистическая законность. – 1969 – № 6. – С. 32–37.

9. Кони А. Нравственные начала в уголовном процессе : в 8 т. / А. Кони ; под общ. ред. В. Базанова, Л. Смирнова, К. Чуковского. – М. : Юридическая литература, 1967. – Т. 4. – 1967. – 543 с.

10. Про формений одяг працівників органів прокуратури, яким присвоєно класні чини : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1392 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-98-%D0%BF>.

11. Долежан В. Прокурор і суддя проблеми взаємовідносин у судовому процесі / В. Долежан // Вісник прокуратури. – 2008. – № 2. – С. 38–13.